

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНА ПАРАДИГМА АВТОРСЬКОГО ТЕКСТУ ЮРІЯ ЛИПИ

У статті досліджуємо комунікативну природу тексту Ю. Липи, з'ясовуємо специфіку його інтертексту. Основну увагу акцентуємо на автоінтертекстуальній діалогічності творчої практики митця та виявленні шляхів інтегрування його історіософських, публіцистичних, літературно-критичних і художніх текстів у цілісну філософсько-естетичну концепцію.

Ключові слова: текст, інтертекст, автоінтертекстуальність, естетична концепція, художня парадигма, діалог художніх свідомостей.

Творча спадщина Юрія Липи (1900-1944) становить собою «такий духовний космос, такий огром думки, що його жодною монографією, жодною дисертацією не охопиш, не вичерпаєш» [18]. Три його збірки, що вийшли за життя («Світлість», 1925; «Суворість», 1931; «Вірую», 1938), включають вірші, однозначно визнані «геніальними» [18]. Цікавим художнім явищем в історії української літератури стала драматургія письменника («Ярмарок», «Бенкет», «Поєдинок», «Цар-дівця», «Корабель, що відпливає», «Слово»), котра є свого роду «полікодовим» естетичним феноменом, в якому автор інтерпретує онтологічні та культурно-історичні універсалії. В публіцистиці Ю. Липи («Призначення України»), як зазначає Л. Горболіс, утверджується ідея «культурологічного підложжя осмислення національної самобутності української літератури» [3]. У цілому ж його ж авторський ідеал і виразну естетичну програму естетичного втілення, як підкреслює О. Турган, окреслює «культурна орієнтація в художній і публіцистичній спадщині» [17, с. 38].

У контексті мови про місце і роль Ю. Липи в історії української культури, незважаючи на чималий корпус публікацій про нього (О. Баган, М. Зубрицька, Б. Криса, Т. Мейзерська Л. Череватенко, О. Янчук та ін.), його багатогранний доробок і досі розглядається не стільки в літературних, скільки в політично-ідеологічних аспектах. Ідеологічний код у зв'язку з об'єктивними чинниками й справді визначив конститутивну ознаку авторського тексту Ю. Липи. За словами В. Яременка, «сам письменник вклав у свою творчість «всю енергію наших мистців», вирвався поза час і простір і як прапор залопотів, заговорив владно і з певністю себе. Власне, сам став прапором нації» [20, с. 22]. Входячи в поле художньої модальності, ідеологічний чинник його тексту природно й послідовно перекодовується в явище естетичного гатунку. Тому, якщо й вести мову про маніфестовану ним ідеологію, то вона, вочевидь, межує з високою естетикою.

Ідеологічний простір авторського тексту Ю. Липи, що органічно переходить в естетичну площину, структурує діахронне осягнення в історико-культурологічному вимірі України як фундаментального буттєвого феномену. Тут впадає у вічі «глибинне, цілком у гайдеггерівському дусі співвіднесення» ліричним героєм «як мислячою сутністю себе із вічним – завжди існуючим національним буттям, основою свого існування» [4, с. 124]. Специфіку національної доктрини Ю. Липи сформувало його власне бачення перспектив здобуття державності та розвитку української культури. Переїнявши від Д. Донцова ідеї трактування нації як «психічної і бойової спільноти», він наголошував «на культурній окремішності, опертій на віковій еволюції в різних умовах розвитку» [19, с. 367]. Апологетизоване ним у художніх творах минуле (роман «Козаки в Московії», вірші: «Князь полонений», «Перші

осадчі»), національна (поетії: «Св. Юрій», «Про святу Софію», «Бог і непримиримість») та світова («Гість із Заходу», «Лоїв») історія трактується як неперервна духовна естафета, «підживлювана» історичними та культурологічними алюзіями («Хорал Бетховена»), що значною мірою структурують інтертекстуальний простір його авторського тексту як цілісної художньо-філософської системи, реалізованої у різножанровій науково-творчій та публіцистичній діяльності.

Текстуальність у мисленневому світі Ю. Липи набуває ознак «глобальної позачасовості» (М. Зубрицька); історіософський дискурс репрезентується невіддільно від метафізичного, що передбачає буття людини й нації в її духовній еволюції. Звідси й особливий інтерес митця до культурологічної проблематики, діалогу культурних свідомостей інших письменників та філософів, що сформував інтертекстуальну парадигму його авторського тексту, котра вимагає сьогодні фахового дослідження та відповідних коментарів. Актуальність порушеної проблеми диктується, з одного боку, непрочитаністю доробку Ю. Липи в означеному ракурсі, а з другого, вона стимулюється теоретичними питаннями комунікативної природи художнього тексту, котрі активно обговорюються й дискутуються сучасними літературознавцями, набуваючи все нових значеннєвих кодів.

Ю. Липа як теоретик української державності «закладав основи новітнього українського світогляду і мисленнево окреслював простір потенційних можливостей України серед європейських держав» [19, с. 97]. Така настанова відчутно вплинула й на філософсько-естетичні підстави його художньої системи. В цьому плані заслуговує на увагу інтертекстуальна взаємодія світоглядних концепцій Ю. Липи та Д. Донцова. Попри різного роду політичні розходження, сьогодні не можна применшувати тієї важливої ролі, яку останній відіграв у суспільно-політичних і художньо-філософських пошуках Ю. Липи. Саме через Д. Донцова поет приходиться до засвоєння багатьох філософсько-естетичних поглядів західноєвропейських діячів (Ф. Ніцше, О. Шпенглера й ін.). Він сприйняв і творчо зреалізував чимало естетичних ідей Д. Донцова, зокрема, ідею «безкомпромісної боротьби проти малоросійщини в духовній сфері» [7, с. 15], що значною мірою визначила смислові акценти багатьох творів – і художніх, і науково-публіцистичних. Основною підставою його естетичної концепції став принцип «підпорядкованості мистецтва ідеї державності», яка неодмінно пов'язувалась «із вимогою мистецької досконалості і врахуванням законів літературної творчості» [7, с. 16].

Ю. Липа активно пропагував ідеї високовартісної культуротворчості. В його віршах спостерігаємо бачення повноти образу України не тільки в «бойовій звитязі, але й у культурі» (М. Ільницький). В. Качкан з цього приводу зазначає, що в доробку митця є чимало творів, «дух яких ніби продовжується від історично великих, геніальних постатей. Кредо життєве і мистецьке таких людей, як Бетховен, і є змістовою платформою поета, аби сказати в інший час щось своє, перевити філософську нитку у віршах: «Хорал Бетховена», «Гімн Дмитра Бортнянського», «Байрон», «Лиш королем» [6, с. 107]. Ю. Липа асоціює важливі для нього національні та духовні вартості з іменами культурних діячів світового рівня, як, приміром, у вірші «Гімн Дмитра Бортнянського»:

*Будь славен, Боже України,
Скрізь, де людей звучить язик,
Давай оновлення з руїни,
Животвори наш людський вік... [11, с. 29].*

У такий спосіб він не лише утверджує концепцію національної культури, але й порушує проблему національної еліти. Знаменно, що у творах культурологічного плану прочитуються алюзії на українську дійсність, на спектр проблем, які кореспондуються з державотворчими ідеями. Так, в образі Байрона («Байрон») прозираємо драматичні колізії національної інтелігенції, котрі співіснують у річищі «вічного» мотиву «miteць і юрба» («пророк і маси»).

Письменник залучає до сюжетики своїх творів культурно-історичні пласти багатьох епох різних народів. Яскравою художньою ілюстрацією сказаного можуть бути його драматичні поеми. Тут він активізує культурно-універсальні образи (світло, душа, камінь тощо), воскресає первні минулої культури задля активізації ідей культури сучасності. Місцем подій у драмах Ю. Липи є різні культурно-історичні епохи та знакові культурно-мистецькі локуси (напр., Середньовіччя в поемах «Бенкет» і «Ярмарок»). Так, у драматичній поемі «Поєдинок» таким центром є Венеція. Поет веде віртуальний діалог із уявними співрозмовниками-персонажами твору: Нікольо, Лоренцо, Бартоломео та ін. О. Турган вбачає полісементичність тексту в тому, що «за кожним словом у діалозі персонажів криється ціла низка як очевидних, так і закодованих значень, що утворює широкий контекст і можливість різних інтерпретацій» [17, с. 41]. У подібних текстових стратегіях Ю. Липи й виявляється одна з найістотніших функцій інтертексту, тобто використання першотексту задля «нагромадження нових семантичних полів, полілогів письменств, культур, моделей світобудови» [12, с. 431].

У художній парадигмі авторського тексту Ю. Липи зустрічаємо різні типи інтертексту. Є. Прісовський зауважував, що поет має «постійний інтерес до сюжетів світової історії, до постатей великих людей минулих часів. І це звернення до «чужих» мотивів у нього, як і в його вчителів, обертається й думкою про сучасне життя рідного народу, і про вічні проблеми, які хвилюють людство всіх часів і в усіх краях» [14, с. 31]. Аналогічне стверджує і О. Баган: «Ю. Липу найменше з усіх українських письменників можна запідозрювати в провінційності й етнографізмі. Завжди й в усьому він духовно спрямований на Захід, на осягнення найвищих здобутків європейської культури» [1, с. 13].

В естетичній концепції Ю. Липи важливу роль відведено його поглядам на стильову природу художнього твору та його формальні проявники, роздумам про стильові течії української літератури тощо. Естетичні пріоритети письменника базувались в основному на філософських поглядах О. Шпенглера, якого він вважав «найяскравішим виразником почувань і устремлінь епохи». Ґрунтуючись на багатьох філософських ідеях знаменитого і надзвичайно популярного філософського трактату «Присмерк Європи», Ю. Липа, подібно до багатьох представників свого покоління, ставив собі за мету «схопити творчо Дух Заходу, оживити пригашені матеріалістично-раціоналістичною цивілізацією останніх двох століть джерела європейської героїки і трагіки буття, європейської активності і духовно проясненої мистецької творчості» [19, с. 105]. Мабуть, саме з цієї причини він фактично не приймав авангардистських течій початку ХХ століття, негативно відгукувався про їх «безвольність, розм'яккість, анархічність почувань і творчості» (есе «Центаври і каварня»).

Авторський текст Ю. Липи значною мірою структурований філософським інтертекстом. Його естетичну доктрину формували, з одного боку, Шпенглєрова модель міфу («воля», «сила», «дія»), а з другого – висока духовність і культура Середньовіччя. Значна роль тут належить традиціям «Вісника», закладеним його

редактором. В одному з листів до У. Самчука Д. Донцов ставив вимоги до молодого покоління українських літераторів, співвідносив основні завдання із потребами доби, яку він називав «добою вибору між Добром і Злом, Христом і Вараввою, небесним Кесарем і Пілатом» [15, с. 27].

Інтертекстуальна природа світоглядної парадигми Ю. Липи стала міцним підмурівком його поезики, концептуальних особливостей естетичної програми. У зв'язку з цим слід звернути увагу на перекладацтво поета, зорієнтованість в оригінальній художній творчості на кращі надбання світової літератури, бачення українського мистецького слова у світовому духовному просторі (Гельдерлін, Ередія, Мопассан, Рільке, Роденбах та ін.). Ця ідея є невід'ємною складовою його художньої доктрини. Він її послідовно обстоював і теоретично обґрунтовував у своїх літературознавчих студіях. Книгу «Бій за українську літературу» Ю. Липа розпочинає словами, що їх можна трактувати як його творче кредо: «Зрозуміти свій час, зрозуміти людей, людські стремління й конфлікти, і зрозуміти – окреслити місце власної духової раси та її письменства серед людства – це внутрішній наказ цієї книжки [10, с. 42].

Стратегія інтертекстуальності передбачає діалог не лише між текстами різних авторів (літератур), але й у межах творів одного автора. В подібних випадках ідеться про комунікацію автора зі своїм другим «Я», тобто про автоінтертекстуальність – прийом міжтекстової взаємодії, «коли при створенні нового тексту система опозицій, ідентифікацій і маскування діє уже в структурі ідіолекту певного автора, створюючи багатовимірність його «Я» [16, с. 20]. У новоствореному тексті оживає культурна пам'ять народу в результаті «вмонтовування» в авторський текст історіософських, геополітичних, літературних фрагментів.

Окреслену автоінтертекстуальну діалогічність інформаційного простору творчості Ю. Липи формує, наприклад, активно присутній текст Т. Шевченка, який у багатьох координатах визначив його світоглядну систему. В національній мистецькій традиції історіософська доктрина Т. Шевченка набула особливої виразності та акцентування, оскільки становить собою окремішний феномен, котрий синтезує водночас художньо-естетичний, філософсько-психологічний та морально-етичний концепти. Проблематика Липиної історіософії та культурології великою мірою виросла на Шевченковому ідейно-смісловому полі, має з ним чимало перетинів і спільних точок. Т. Салига, узагальнюючи роздуми про Т. Шевченка та Ю. Липу, подає такі основні тези, які увиразнюють Липині погляди на феномен Кобзаря, творчо реалізовані ним у науково-публіцистичних працях та художній творчості:

«Він завжди пам'ятав, що є внуком гайдамаки. Він був гордий з своєї селянської династії. За ніщо в світі він не признає нижчості своєї крові в порівнянні хоч би з найбільшим аристократом.

Був віруючим християнином.

Його почування власного духовного багатства було велике, а його простодушна гідність ставила Івана Підкову і залізний Чигирин нарівні з Брутом і залізним Римом.

Хто хоче бути сильним в Україні, без нього – не буде. Він є той, хто дасть ґрунт» [19, с. 18].

Ю. Липа, подібно до Т. Шевченка, ставить у центр аксіології тривогу за долю України, гордість за неї, критично оцінює її історію. Тема «Т. Шевченко і Ю. Липа» функціонує у багатьох вимірах: від суспільно-історичних до духовно-естетичних. Ю. Липа прагне осягнути Шевченкові ідеї, спроектувати їх на свою епоху. Максимально відсторонюючись від псевдопасіонарних маніфестацій, що часто

побутовали в тодішній громадсько-політичній та літературній практиці, він максимально наблизився до розуміння Шевченка-державника, що його озвучив сучасний відомий дослідник Г. Клочек: «Розуміти Шевченка як поета-державника зовсім не означає розуміти його тільки як автора відомої сентенції, що «В своїй хаті своя й правда. І сила, і воля». Творчість поета наділена винятковою здатністю виховувати державне мислення. Вона дає розуміння і відчуття національної ідентичності, формує правдивий погляд на українську історію, виявляє національні хвороби, насажує вірою у краще майбутнє нашого народу. А головне – виховує національну свідомість як надзвичайно важливий системотвірний чинник державного мислення» [8, с. 237].

Осягнення діалогічності творів обох поетів річ не проста. В кожному прояві інтертекстуальності, крім типологічних збігів (скажімо, подібні жанрові моделі, пряма чи прихована контактність системи мотивів, образів, ідей тощо), існує і вагомий аспект протиставлення, внутрішньої полеміки, подекуди й свідомо загостреної контрверсійності, що увиразнює буття «старого» у нових формах. Однак, попри всі відмінності сповідуваної історіософської та естетичної доктрини, і Т. Шевченко, і Ю. Липа твердо ступили на шлях свідомої боротьби й творчості, де національне має безумовну перевагу над особистим, а духовне – над усім приземним.

З усіх історіософських ідей Т. Шевченка Ю. Липі найбільш прийнятною стала ідея духовної України-держави, яку він обґрунтував у публіцистичних працях («Призначення України», «Чорноморська доктрина», «Розподіл Росії») та художніх текстах (роман «Козаки в Московії»; поетичні збірки: «Суворість», «Вірую»). У творчості поета, на думку М. Ільницького, «мотив призначення України розгорнувся в історіософську концепцію, хай і виглядає вона радше романтичною візією, аніж науковою теорією» [5, с. 4].

Національно-державницька модель Ю. Липи, подібно до Т. Шевченка, має чітку щодо імперської національно-державницької доктрини модель. У поемі «Великий льох» показано «варварську політику царату» (В. Пахаренко). У вірші «Вперед, Україно», звертаючись до нації, Ю. Липа стверджує, що Росії «не зрозуміти синів твоїх...». Він категорично не приймає антидержавницьких ідей М. Костомарова (нездатність українців до будівництва власної держави), А. Метлинського (вмирання української нації). А в поглядах П. Куліша вбачає початки теорії «національного поразенства»; Кулішеве ж «народе без пуття, без честі і поваги» розцінює як деструктивний заклик до зречення державності на користь «північного сусіда». У зв'язку з цим він утверджує ідею самозахисту нації (напр., вірш «Зайди»).

З огляду на вищесказане, акцентуємо увагу на такій характерній ознаці автоінтертекстуальної діалогічності творчої практики Ю. Липи, як інтегрування його історіософських, публіцистичних, літературно-критичних і художніх текстів (скажімо, очевидна асоціативність, що прочитується навіть на рівні назв: вірш «Призначення» і трактат «Призначення України»).

В інтертекстуальній парадигмі тексту Ю. Липи простежується ще одна конструкція, котра може бути потрактована як «текст про текст». У цьому плані очевидною є увага поета до епохи Середньовіччя. З цією добою він співвідносив формальні досягнення української літератури, беручи за «рецепт» Галятовського: «Треба читати Біблію, життя святих, історії і хроніки о розмаїтих панства і сторонах, що ся в них діяно і тепер що діє, треба читати книги о звірях, птахах, гадах, рибах, деревах, зіллях, каміннях, розмаїтих водах [...] І тоє собі нотувати і аплікувати до своєї речі, которую оповідати хочеш» [10, с. 82]. Ю. Липа обрав естетичним

пріоритетом культуру епохи Середньовіччя, що виявилось не стільки на рівні змістових акцентів, скільки «в душі, що ним овіяні і просякнуті вірші» [13, с. 281].

З метою увиразнення власних інтенцій, Ю. Липа трансформує у свої тексти барокову традицію поетичного звернення «смертю пораженого до живих», яскравим взірцем якого можуть бути вірші Касіяна Саковича на погреб Петра Конашевича Сагайдачного. Так, вірш «Голос забитого» ґрунтується на почутті духовної спорідненості з попередником, предметно оприявнює факт «співприсутності» його тексту. Б. Крися у означеному контексті наводить цікаві спостереження щодо діалогу культурних епох, зокрема, зауважує, що «своєрідним вінцем у цьому плані стала поема «Сон про ярмарок» і її барокова проекція «Ярмарок», що «засвідчує явище двотекстовості» [9, с. 399]. Йдучи за відомою концепцією М. Бахтіна, можна говорити про «потенційний діалогізм», закладений у природі художнього слова обох авторів [2, с. 89].

Отже, «співдіяння» текстів на рівні змістових та формальних перегуків є оптимальним шляхом Ю. Липи «до самого себе», відтак важливим перспективним вектором декодування авторського тексту в межах його індивідуальної естетики та культурно-мистецької традиції.

Список використаних джерел

1. Баган О. Р. Юрій Липа : Людина і мислитель / О. Р. Баган. – К. : Видання Конгресу Українських Націоналістів, 1994. – 39 с.
2. Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики : Исследования разных лет / М. М. Бахтин. – М. : Художественная литература, 1975. – 502 с.
3. Горболіс Л. М. Ідеї Юрія Липи як культурологічне підложжя осмислення національної самобутності української літератури / Л. М. Горболіс // Треті Липівські читання : [збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції]. – Одеса : Друк, 2007. – С. 87-92.
4. Іванишин П. В. Національний спосіб розуміння в поезії Т. Шевченка, Є. Маланюка, Л. Костенко : [монографія] / П. В. Іванишин. – К. : Академвидав, 2008. – 392 с.
5. Ільницький М. М. Не зрікатися своєї душі : Концепція України в творчості Юрія Липи / М. М. Ільницький // Дивослово. – 1994. – № 4. – С. 3-8.
6. Качкан В. А. Юрій Липа у світлі нових матеріалів і джерел / В. А. Качкан // Вісник : Літературознавчі студії. – К., 2001. – С. 87-109.
7. Климентова О. В. Історико-літературний феномен «празької школи» / О. В. Климентова // Дивослово. – 2003. – № 10. – С. 13-18.
8. Клочек Г. Д. Поезія Тараса Шевченка : Сучасна інтерпретація : [навчально-методичний посібник] / Г. Д. Клочек. – К. : Освіта, 1998. – 237 с.
9. Крися Б. С. Необароко Юрія Липи // Антипролог : [збірник наукових праць, присвячених 60-річчю члена-кореспондента НАН України Миколи Сулими] / Б. С. Крися. – К. : ВД «Стилос», 2007. – С. 393-402.
10. Липа Ю. І. Бій за українську літературу / Ю. І. Липа; упоряд. Л. В. Череватенка. – К. : Дніпро, 2004. – 352 с.
11. Липа Ю. І. Твори : в 10 т. / Ю. І. Липа. – Львів : Каменяр, 2005. –Т. 1: Поезія. – 2005. – 543 с.
12. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. [авт.-уклад. Ю. І. Ковалів]. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – Т. 1 – 608 с.

13. Маланюк Є. Ф. Юрій Липа-поет / Є. Ф. Маланюк // Маланюк Є. Ф. Книга спостережень : [статті про літературу]. – К. : Дніпро, 1997. – С. 277-286.
14. Прісовський Є. М. Національне й загальнолюдське начала в поезії Юрія Липи / Є. М. Прісовський // Творчість Юрія Липи в культурно-історичному контексті ХХ століття : Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Одеса : Астропринт, 2000. – С. 28-33.
15. Руснак І. Є. «Я був повний Україною...» : Художня історіософія Уласа Самчука : [монографія] / І. Є. Руснак. – Вінниця : ДП ДКФ, 2005. – 406 с.
16. Смирнов И. П. Порождение интертекста : элементы интертекстуального анализа с примерами из творчества Б. Пастернака / И. П. Смирнов. – СПб. : СПбГУ, 1996. – 191 с.
17. Турган О. Д. Культурно-історичні мотиви у художньому світі драматичних поем Юрія Липи / О. Д. Турган // Четверті Липівські читання : [збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції]. – К. : Українська видавнича спілка ім. Ю. Липи, 2009. – С. 38-45.
18. Череватенко Л. В. «І встану я на дні нові» / Л. В. Череватенко // Літературна Україна. – 2000. – 7 грудня.
19. Юрій Липа : голос доби і приклад чину : [збірник наукових праць, присвячених 100-річчю від дня народження Юрія Липи]. – Львів : Львівський національний університет ім. І. Франка, 2001. – 374 с.
20. Яременко В. В. Вартовий нації / В. В. Яременко // Липа Ю. І. Суворість. – К. : Український письменник, 2015. – С. 5-23.

Summary

Pogorelova Alla. Intertextual paradigm of the author text by Yu. Lipi.

The article deals with the problem of the communicative content of Yu. Lipi's text. The specific character of his intertext is investigated. We pay our attention to accentuate the autointertextual dialogue, the author's creative practice and the ways of integration of his historiosophical, publicistic literary-critical and fiction texts in all the philosophical-aesthetic conception.

Key words: text, intertext, autointertextual, aesthetic conception, fiction paradigm, the dialogue of fiction consciousness.

УДК 821.161.1

Ярослав Поліщук

ЛІТЕРАТУРА І СОЦІУМ: ВИКЛИКИ НОВОЇ ЕПОХИ

У статті розглядається феномен літературоцентризму, зокрема його утвердження в радянській моделі культури. У 90-х роках ХХ ст. літературоцентризм пережив занепад, що викликало прикметну рефлексію в середовищі російських критиків. Автор статті позиціонує це явище на тлі сучасної української літератури, відзначає етапи літературоцентризму ХХ ст., а також особливості звільнення від нього в постколоніальний період історії України.

Ключові слова: література, письменник, суспільство, культура, пропаганда, ідеологія, читач.

На початку ХХІ століття суспільно-культурний статус художньої літератури зазнав радикальних та незворотних змін, зокрема на пострадянських теренах, на яких